

Svećenici Srpske pravoslavne crkve u postrojbama Narodno-oslobodilačke vojske Jugoslavije¹

Vladimir Šumanović²

Na osnovi arhivskih i objavljenih dokumenata te relevantne historiografske literature u radu se opisuju glavne značajke svećenika Srpske pravoslavne crkve (SPC) koji su u Narodno-oslobodilačkoj vojsci Jugoslavije (NOVJ), oružanoj sili Komunističke partije Jugoslavije (KPJ), imali funkcije vjerskih referenata. Dostupni izvori upućuju na zaključak da su svećenici SPC ostvarili velik utjecaj u postrojbama NOVJ, jer su bili vjerski referenti u onim postrojbama koje su smatrane elitnima. Također, svećenik SPC pop Vlada Zečević bio je vjerski referent u Vrhovnome štabu NOVJ, te je imao ulogu vrhovnoga vjerskoga referenta u NOVJ.

Ključne riječi: Srpska pravoslavna crkva, Narodno-oslobodilačka vojska Jugoslavije, Komunistička partija Jugoslavije, vjerski referenti, pop Vlada Zečević.

Uvod

O Narodno-oslobodilačkom pokretu (NOP), revolucionarnom pokretu pod vodstvom Komunističke partije Jugoslavije (KPJ), i Narodno-oslobodilačkoj vojsci Jugoslavije (NOVJ) kao oružanoj sili toga pokreta, u domaćoj i stranoj literaturi napisan je velik broj radova. Međutim, neke teme vezane uz NOP još uvijek predstavljaju nepoznanicu.

Jedna od njih su svećenici Srpske pravoslavne crkve (SPC) u postrojbama NOVJ. Od strane jugoslavenske historiografije ova tema je bila posve prešućena. Nakon

1. Ovo je prijevod na hrvatski jezik članka prvotno objavljenoga na engleskom jeziku u časopisu *Kroatologija: Časopis za hrvatsku kulturu Fakulteta hrvatskih studija Sveučilišta u Zagrebu* (god. 15, 2004., br. 2, str. 93.-118.) pod naslovom „Priests of the Serbian Orthodox Church in the Units of the People’s Liberation Army of Yugoslavia“.

2. Fakultet hrvatskih studija Sveučilišta u Zagrebu, Borongajska cesta 83 d, vsumanovic@fhs.hr

sloma komunističkoga režima u Europi i posljedičnoga raspada jugoslavenske države, ova tema je u općim crtama spomenuta u tek nekoliko historiografskih djela. Međutim, i u tim djelima navedena su samo imena tih osoba – bez političkoga konteksta njihova djelovanja ili utjecaja kojeg su ostvarili tijekom rata na postrojbe NOVJ, odnosno NOP u cjelini.

Uzevši to u obzir, cilj ovoga rada je popuniti tu historiografsku prazninu i navesti osnovne podatke o svećenicima SPC u postrojbama NOVJ, glavne značajke tih postrojbi, te odgovoriti na pitanje – kakvu vrstu utjecaja su ti svećenici ostvarili na NOP.

Politički kontekst priključenja svećenika SPC postrojbama NOVJ

Za temu svećenika SPC u postrojbama NOVJ najvažniji pojam jest “vjerski referent”. Ustanova pod tim nazivom uvedena je kao posebna institucija vojnoga krila NOP-a odlukom Josipa Broza Tita od 23. lipnja 1942. Iz teksta odluke o osnutku te ustanove, vidljivo je kako je ta ustanova izvorno bila isključivo vojne naravi.³

Međutim, dostupni dokumenti upućuju na zaključak da je do kraja 1942. vjerskim referentima proširena nadležnost, te su oni djelovali i u civilnim a ne samo u vojnim tijelima NOP-a. Neposredan dokaz za to je dokument od 26. prosinca 1942., kojeg je na funkciji načelnika Vjerskoga odsjeka unutar Antifašističkoga vijeća narodnoga oslobođenja Jugoslavije (AVNOJ) potpisao pop Vlada Zečević. U tom dokumentu spominju se dvojica vjerskih referenata muslimanske vjeroispovijesti od kojih je jedan vjerski referent 3. sandžačke brigade, dok se za drugog navodi da je iz Bosanskoga Petrovca te se uz njegovo ime ne navodi naziv njegove matične postrojbe.⁴ Ova okolnost, kao i činjenica da su u političkim tijelima NOP-a djelovali svećenici koji nisu imali vojnu dužnost, predstavlja argument za zaključak da se ustanova vjerskoga referenta razvijala i da s vremenom nije bila isključivo vojne naravi.

Primjerice, katolički svećenik u Hrvatskoj koji se priključio NOP-u, Svetozar Rittig, nije obnašao dužnost u vojsci, nego je imao isključivo političke funkcije. Isti je slučaj bio i s pravoslavnim svećenikom Jovom Miodragovićem. On je poginuo 14. lipnja

3. Trgo, *Zbornik dokumenata i podataka o narodnooslobodilačkom ratu jugoslavenskih naroda*, II/4, 403.-404.

4. Petranović i Zečević, *Jugoslavenski federalizam: ideje i stvarnost 1914-1943 – Tematska zbirka dokumenata*, 739.

1943., ali ne kao vojnik, odnosno pripadnik NOVJ, nego kao civilna osoba. Iz dostupnih zapisa vidljivo je da je bio član AVNOJ-a, Zemaljskoga antifašističkog vijeća narodnog oslobođenja Hrvatske (ZAVNOH) i Oblasnog Narodno-oslobodilačkoga odbora za Dalmaciju,⁵ dok dužnost u NOVJ nije imao. S druge strane, zabilježeni su primjeri da je član AVNOJ-a ujedno obnašao dužnost vjerskog referenta u NOVJ. Primjer te vrste je prota Jevstasije Karamatijević. On je u studenome 1943. istodobno bio vijećnik AVNOJ-a i Zemaljskoga antifašističkoga vijeća narodnoga oslobođenja Sandžaka (ZAVNOS) te vjerski referent 2. proleterske divizije NOVJ.⁶

S obzirom na navedene podatke, tvrdnja hrvatskoga povjesničara Davora Marijana da je uloga vjerskih referenata “obavijena “velom tajne”” može se prihvatiti kao točna.⁷ U općim crtama, nepoznanice (“tajne”) vezane uz ustanovu vjerskih referenata odnose se na dvije važne teme. Prva se tiče neposredne funkcije i djelokruga poslova vjerskih referenata, dok se druga tema odnosi na ukupan broj svećenika koji su imali tu funkciju, kao i na njihovu nacionalnu i vjersku pripadnost.

Iz dostupnih dokumenata stječe se dojam kako je među onim vjerskim referentima koji su djelovali u vojnome krilu NOP-a, odnosno u postrojbama NOVJ, bilo najmanje katoličkih svećenika. Jedini poznati svećenik na toj funkciji bio je Metod Mikuž. On se nalazio na funkciji vjerskoga referenta Glavnoga štaba Narodno-oslobodilačke vojske i partizanskih odreda Slovenije.⁸ U Hrvatskoj nije zabilježen slučaj da je netko od katoličkih svećenika postavljen na tu dužnost. Jedan od neuspješnih pokušaja da katolički svećenici prihvate tu ulogu zabilježen je na otoku Krku. Taj je pokušaj onemogućio krčki biskup Josip Srebrnić.⁹ Slična situacija kao i u slučaju katoličkih svećenika uočljiva je u slučaju muslimanskih vjerskih dužnosnika. U dostupnim izvorima zabilježena su dvojica hodža koji su bili vjerski referenti. To su bili hodža Sejdo Musić iz 3. proleterske sandžačke brigade i hodža Meho Omerhodžić iz Bosanskoga Petrovca.¹⁰

Nasuprot tome, broj svećenika SPC koji su pristupili postrojbama NOVJ i u njihovu sastavu obavljali funkciju vjerskih referenata bio je znatno veći. Dostupni iz-

5. Trgo, *Zbornik dokumenata i podataka o narodnooslobodilačkom ratu jugoslovenskih naroda*, II/7, 458., bilj. 7.; Plenča, *Kninska ratna vremena*, 355.

6. Trgo, *Zbornik dokumenata i podataka o narodnooslobodilačkom ratu jugoslovenskih naroda*, II/11, 436.

7. Marijan, *Borbe za Kupres 1942.: Pohod proleterskih brigada i borbe za Kupres u ljeto 1942. godine*, 167.

8. Broz Tito, *Sabrana djela*, tom 17, 445.

9. Krišto, *Sukob simbola: Politika, vjere i ideologije u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj*, 385.

10. Petranović i Zečević, *Jugoslavenski federalizam*, 739.

vori upućuju na zaključak da se radilo o respektabilnom broju pripadnika te religijske strukture koji su u hijerarhiji vojnoga krila NOP-a zauzimali važne položaje. Naime, svećenici SPC u postrojbama NOVJ obnašali su dužnost vjerskih referenata na položajima brigada, divizija a kasnije i korpusa. Također, svećenik SPC pop Vlada Zečević bio je vjerski referent u Vrhovnome štabu NOVJ, vrhovnome vojnome tijelu vojnoga krila NOP-a.

U skladu s time, može se zaključiti kako je SPC jedina vjerska zajednica s područja bivše Jugoslavije koja je u ratnim uvjetima 1941. – 1945. uspjela ostvariti relevantan utjecaj na politički pokret koji je nakon rata preuzeo vlast.

Iako među povjesničarima koji su se bavili položajem SPC u Jugoslaviji nakon Drugoga svjetskog rata postoji mišljenje kako je SPC pobjedu NOP-a i posljedično stvaranje federalne Jugoslavije doživjela kao “gubitak državnosti, a samim time i kao ugrožavanje nacionalnog identiteta srpskog naroda”,¹¹ ta se prosudba teško može prihvatiti kao točna. Najočitiiji argument za to jest činjenica da su vlasti federalne Jugoslavije omogućile obnovu organizacijske strukture SPC na čitavom području na kojem je SPC djelovala do travnja 1941., odnosno do sloma Kraljevine Jugoslavije. Samim time, pitanje unutarnjega karaktera jugoslavenske države prema kriteriju federalne ili unitarne države za SPC je bilo sekundarne naravi. Iz perspektive SPC najvažnije državno-pravno pitanje odnosilo se na opstanak jugoslavenske države, jer je SPC i nastala kao državna crkva Jugoslavije. To se dogodilo odlukom (ukazom) prijestolonasljednika Aleksandra Karađorđevića 12. rujna 1920.¹²

Za razumijevanje odnosa svećenika SPC prema NOP-u tijekom rata, kao i federalnoj Jugoslaviji nakon rata, važno je uzeti u obzir da je nakon sloma Kraljevine Jugoslavije organizacija SPC u Makedoniji “inkorporirana” u Bugarsku pravoslavnu crkvu, dok je na Kosovu “inkorporirana u Albansku pravoslavnu crkvu”. Na području koje je ušlo u sastav NDH, rad SPC je u značajnoj mjeri obustavljen, a formiranjem Hrvatske pravoslavne crkve (HPC) gotovo posve dokinut. Navedeni razvoj događaja doveo je do iznimno velikoga nezadovoljstva među svećenicima SPC. Protiv takvoga stanja vodstvo SPC je protestiralo, “ali bez rezultata”.¹³ Uzevši to u obzir, za pripadnike SPC politički

11. Radelić, *Hrvatska u Jugoslaviji 1945.-1991.: Od zajedništva do razlaza*, 125.-126.

12. Car, „*Srpska pravoslavna crkva u Hrvatskoj: oduzimanje imovine i odnosi s državom od 1945. do 1967.*“, 7.

13. Tomasevich, *Rat i revolucija u Jugoslaviji 1941-1945.: Okupacija i kolaboracija*, 576., 588.

poredak uspostavljen slomom Kraljevine Jugoslavije nije bio samo napad na njihovu matičnu državu, nego i na njihovu crkvenu organizaciju. Iz perspektive SPC, borba protiv takvoga političkog poretka mogla se, čak i u slučaju ako je vođena pod vodstvom komunista (ateista), tumačiti kao borba za opstanak izvorne SPC. Svjestan toga, Josip Broz Tito je u razgovoru za francuske novine početkom studenoga 1945. naglasio “lojalnost” i “rodoljubivost” svećenika SPC nasuprot “nedoličnosti” katoličkih svećenika.¹⁴

Prema tome, očito je kako je glavni razlog za to što su svećenici SPC sudjelovali u postrojbama NOVJ u znatno većoj mjeri nego katolički svećenici ili muslimanski vjerski dužnosnici bilo jasno izraženo stajalište NOP-a o jugoslavenskoj državnosti. Odnosno, zbog toga što je NOP kao svoj prvi i najvažniji cilj imao obnovu (oslobođenje) Jugoslavije, određen broj svećenika SPC priključio se oružanim snagama toga pokreta.

Svećenici SPC na dužnosti vjerskih referenata u postrojbama NOVJ

Vjerski referenti kao posebna ustanova vojnoga krila NOP-a s radom su započeli 23. lipnja 1942. U odluci o osnutku te ustanove navedeno je kako je brigada mogla imati “više svećenika” na toj dužnosti. Međutim, u tom bi slučaju samo jedan svećenik mogao imati položaj vjerskog referenta brigade dok su ostali svećenici trebali imati funkciju vjerskih referenata bataljuna. Odluku o tome trebao je odrediti stožer (štab) brigade. Ova ovlast vodstva brigade po pitanju raspoređivanja vjerskih referenata značajna je kao pokazatelj da su vjerski referenti za svoj rad bili neposredno odgovorni članovima toga vodstva, odnosno zapovjedniku (komandantu) brigade te političkom komesaru i načelniku stožera (štaba) brigade. Na osnovi toga, može se zaključiti kako su vjerski referenti bili sastavni dio šireg vodstva brigade, odnosno prošireni dio njezina stožera.¹⁵

Odredba prema kojoj su članovi vodstva pojedine brigade mogli sami odlučiti tko će biti brigadni ili bataljunski vjerski referent bila je posebno značajna u slučaju ako je ista brigada imala vjerske referente različitih vjeroispovijesti. Za sada je poznat samo jedan takav slučaj. Dvojica vjerskih referenata, od kojih je jedan bio pravoslavac a drugi musliman, djelovala su u sastavu 3. proleterske sandžacke brigade. Bili su to prota Jevstasije Karamatijević i hodža Sejdo Musić. Iz monografije te brigade proizlazi da je

¹⁴ Radelić, *Hrvatska u Jugoslaviji 1945.-1991.*, 125.

¹⁵ Trgo, *Zbornik*, II/4, 403.-404.

prilikom njezina formiranja vjerski referent brigade bio Karamatijević.¹⁶

Iz dostupnih izvora razvidno je kako je Karamatijević do kraja iduće, 1943. godine, promaknut u vjerskog referenta 2. proleterske divizije NOVJ.¹⁷ Iako nije poznato kada se to promaknuće dogodilo, iz potpisnika Poslanice kongresa svećenika SPC od 15. studenoga 1942. vidljivo je da je tada još uvijek Karamatijević bio vjerski referent 3. proleterske sandžačke brigade.¹⁸ Budući da se u prethodno citiranome dokumentu kojeg je potpisao Zečević 26. prosinca 1942. kao vjerski referent te brigade spominje hodža Musić, izvjesno je kako je Karamatijević promaknut za vjerskog referenta 2. proleterske divizije u razdoblju između druge polovice studenoga i prve polovice prosinca 1942.

U skladu s time, vjerojatno je da je Musić postavljen za vjerskog referenta 3. proleterske sandžačke brigade tek nakon Karamatijevićeva promaknuća. Ovu činjenicu je važno naglasiti, jer se na osnovi nje može zaključiti kako je u toj brigadi utjecaj SPC bio znatno jači od muslimanskoga utjecaja.

Ovlasti i dužnosti vjerskih referenata regulirane su odlukom od 23. lipnja 1942. U toj odluci navedeno je kako su zadaće vjerskih referenata “vođenje knjiga poginulih i umrlih” pripadnika brigade, populariziranje NOP-a, vršenje vjerskih obreda i skupljanje “dobrovoljnih priloga od naroda”.¹⁹

Od četiri navedene dužnosti vjerskih referenata, od posebne je važnosti prva dužnost – evidentiranje poginulih i umrlih pripadnika brigade. Radi preciziranja spomenute zadaće Vlada Zečević je napisao poseban dokument pod nazivom “Uputstvo o ustrojstvu knjiga poginulih i umrlih boraca”. Tim dokumentom definiran je izgled “knjige poginulih i umrlih”, pri čemu je precizirano da se “uz osnovne podatke o mrtvima (ime i prezime, odakle su i kojeg zanimanja, funkcije u jedinici) naznače još i datum i mjesto pogibije odnosno smrti, mjesto sahrane i ko je i kada izvršio opijelo”.²⁰

Činjenica da su upravo vjerski referenti imali zadaću voditi evidenciju o tome znači da su oni imali najpreciznije podatke o pripadnicima brigade. Uzevši to u obzir, može se zaključiti kako je, uz ulogu tijekom rata, utjecaj vjerskih referenata došao do

16. Vidović, *Treća proleterska sandžačka brigada*, 378.

17. Trgo, *Zbornik*, II/11, 436.

18. Broz Tito, *Sabrana djela*, tom 13, 220.

19. Trgo, *Zbornik*, II/4, 403.-404.

20. Broz Tito, *Sabrana djela*, tom 11, 278.-279., bilj. 142.

izražaja prilikom izrada monografija pojedinih postrojbi, jer su upravo oni imali ključne podatke o pripadnicima postrojbe u kojoj su se nalazili.

U odnosu na ostale pripadnike NOVJ, vjerski referenti razlikovali su se po izgledu odore (uniforme). U sadržaju odluke o vjerskim referentima, definirano je kako oni trebaju imati na lijevoj ruci odore križ ukoliko se radi o vjerskim referentima za kršćane, odnosno polumjesec ukoliko se radi o vjerskim referentima za muslimane. Ispod vjerskog znaka predviđeno je da se nalaze dvije crtice ako se radilo o brigadnom vjerskom referentu, odnosno jedna crtica ako se radilo o vjerskom referentu na razini bataljuna. Na kapi su vjerski referenti kao i svi ostali pripadnici NOP-a trebali imati crvenu petokraku zvijezdu.²¹ Srpski povjesničar Veljko Đurić iznio je tvrdnju da vjerski referenti, usprkos tekstu odluke kojom je propisan izgled njihove odore, nisu na kapi nosili crvenu petokraku zvijezdu nego simbole svojih vjerskih organizacija.²² Iz dostupnih fotografija može se zaključiti kako je Đurićeva tvrdnja točna. Dokaz za to su dostupne fotografije Blaža Markovića i Vlade Zečevića.²³ Obojica su umjesto crvene petokrake zvijezde na svojim kapama imali pravoslavni križ (krst). Ova činjenica posebno je značajna u slučaju Zečevića koji se na toj fotografiji nalazi s ostalim članovima vodstva NOP-a, uključujući i Josipa Broza Tita. Samim time, može se zaključiti kako je prvotna odluka o izgledu kapa vjerskih referenata stavljena izvan snage.

Činjenica da se vjerski referenti, ili barem neki među njima poput Blaža Markovića ili Vlade Zečevića, nisu pridržavali odluke o izgledu kapa vjerskih referenata, kao i okolnost da im je to bilo dopušteno, značajan je pokazatelj utjecaja kojega su ti vjerski referenti, a time posredno i SPC, imali u postrojbama NOVJ.

Formiranjem prvih postrojbi NOVJ na razini divizija i korpusa krajem 1942., ustanova vjerskih referenata dodatno se razvija. Tada je uvedeno zvanje vjerskih referenata na razini divizija. Neposredan dokaz za to jest dopis kojega je Zečević uputio vodstvu 1. bosanskog korpusa NOVJ 26. prosinca 1942. U tome dopisu zabilježeno je da su vjerski referenti 2. proletherske i 10. hercegovačke brigade Rufim Žižić i Vidak Drakić promaknuti za vjerske referente 4. i 5. krajiške divizije.²⁴ Zbog manjkavih izvora nije

21. Trgo, *Zbornik*, II/4, 403.

22. Đurić, *Golgota Srpske pravoslavne crkve 1941-1945*, 289.

23. Fotografija Markovića objavljena je u: Špadijer, *Vladimir Popović Španac 1914-1972: Biografska priča i sjećanja savremenika*, 162.

Fotografija Zečevića objavljena je u: Anić, *Povijest Osmog dalmatinskog korpusa*, 23.; Broz Tito, *Sabrana djela*, tom 11, 48.-49.; Nađ, *Raportni vrhovnom komandantu*, 30.

24. Petranović i Zečević, *Jugoslavenski federalizam*, 740.

poznato je li uvođenjem zvanja vjerskih referenata na razini divizija donesena odluka kojom bi se regulirao izgled njihovih odora kao što je učinjeno s izvornom odlukom o vjerskim referentima od 23. lipnja 1942.

Dostupni dokumenti ne omogućuju konkretan zaključak kada je uvedeno zvanje vjerskih referenata na razini korpusa. Međutim, iz operativnoga dnevnika 17. istočno-bosanske divizije NOVJ vidljivo je kako je i to zvanje postojalo. Naime, za dan 17. travnja 1944. u dnevniku te divizije zabilježeno je da je vjerski referent 3. udarnog korpusa NOVJ pop Blažo Marković obavio bogoslužje u mjestu Kravica u istočnoj Bosni.²⁵ Nije poznato je li još neka postrojba NOVJ na razini korpusa imala vjerskog referenta. U biografiji Vidaka Drakića navedeno je kako je on bio vjerski referent 5. krajiškog korpusa NOVJ.²⁶ Međutim, nisu pronađeni dokumenti koji bi to neposredno potvrdili, te se o tome podatku može samo nagađati.

U približno isto vrijeme kada i funkcija divizijskih vjerskih referenata, u dokumentima se spominje vjerski referent u Vrhovnome štabu. Iako ostaje nepoznato je li to zvanje definirano nekom pisanom odlukom, iz teksta Poslanice kongresa svećenika SPC od 15. studenoga 1942. vidljivo je da je to zvanje postojalo i da se na toj funkciji nalazio Zečević.²⁷ Premda dokument u kojem bi Zečevićeve ovlasti na toj funkciji bile definirane nije pronađen, očito je da je on bio nadređen vjerskim referentima u postrojbama NOVJ, odnosno "vrhovni" vjerski referent. Dokument koji pruža uvid u ovlasti koje je Zečević imao na toj funkciji jest slučaj iz Varcar Vakufa (Mrkonjić Grada), kada je on opozvao odluku vjerskoga referenta 3. proleterske sandžačke brigade Jevstasija Karamatijevića o osnutku odbora bratstva sv. Save.²⁸ Izvjesno je kako je Zečević imao ovlast da to učini, što znači da je prethodno normiran njegov položaj vjerskoga referenta u Vrhovnom štabu i definirana nadređenost toga tijela prema vjerskim referentima u postrojbama NOVJ.

Opisani slučaj iz Varcar Vakufa važan je kao pokazatelj da je unutar vojnoga krila NOP-a, uz nužnu dozvolu Josipa Broza Tita i skupine njegovih najbližih suradnika, ustrojena jasno definirana i hijerarhijski organizirana vjerska struktura. Na čelu te strukture nalazio se svećenik SPC, odnosno Zečević. S toga položaja, Zečević je bio nadređen

25. Trgo, *Zbornik dokumenata i podataka o narodnooslobodilačkom ratu jugoslovenskih naroda*, IV/24, 554.

26. Broz Tito, *Sabrana djela*, tom 13, 329.

27. *Isto*, 220.

28. Trgo, *Zbornik dokumenata i podataka o narodnooslobodilačkom ratu jugoslovenskih naroda*, II/6, 33.; Marijan, *Borbe za Kupres*, 167., bilj. 46.

ne samo pravoslavnim svećenicima na funkciji vjerskih referenata, nego i katoličkim i muslimanskim dužnosnicima te vrste.

Osim vjerskih referenata u postrojbama NOVJ, struktura na vrhu koje se nalazio Zečević obuhvaćala je vjerske referente u političkim tijelima NOP-a, odnosno civilne osobe, kao i studente teoloških fakulteta i različitih duhovnih seminara. Ovo se može zaključiti iz osobnih podataka potpisnika prethodno navedene Poslanice kongresa svećenika SPC od 15. studenoga 1942. Na tome su popisu ovi potonji navedeni po brigadama NOVJ, a najviše ih je, čak četvorica, bilo iz 3. sandžačke brigade.²⁹

Vjerska struktura unutar NOP-a i Zečevićev položaj unutar nje definirani su naknadno, odnosno tek na Prvom zasjedanju AVNOJ-a u Bihaću 26. i 27. studenoga 1942., kada je konstituiran Izvršni odbor AVNOJ-a u čijem sastavu je imenovan potpredsjednik zadužen za vjerska pitanja. Na tu je funkciju imenovan Zečević.³⁰ Ovlasti koje je Zečević dobio tom funkcijom vidljive su iz dokumenta kojega je on potpisao 26. prosinca 1942. Iz teksta toga dokumenta razvidno je kako su sve javne manifestacije vjerskoga karaktera u kojima su sudjelovali vjerski referenti prethodno morale biti odobrene od Zečevića. U konkretnom slučaju radilo se o tiskanju “Poslanice srpskih svećenika”, odnosno prethodno navedenom dokumentu usvojenom na kongresu svećenika SPC 15. studenoga 1942., i publiciranju “pismenoga kraćeg pozdrava muslimanima”, koji su potpisali dvojica vjerskih referenata iz redova muslimana – hodža Sejdo Musić i hodža Meho Omerhodžić.³¹

Očito poučeno iskustvom Karamatijevićeva postupka u Varcar Vakufu, vodstvo KPJ je preko AVNOJ-a kao svoga političkoga tijela odlučilo onemogućiti vjerskim referentima da djeluju samoinicijativno i na taj način potencijalno štete interesima NOP-a. Slijedom toga, očito je kako je stvaranjem Vjerskoga odsjeka unutar Izvršnog odbora AVNOJ-a definiran nadzor načelnika toga odsjeka, odnosno Zečevića, nad radom pojedinih vjerskih referenata.

Formaliziranje Zečevićeve uloge na poziciji svojevrsnog “vrhovnog” vjerskog referenta odrazilo se i na članove stožera onih postrojbi NOVJ u čijem su sastavu ti vjerski referenti djelovali. Naime, stvaranjem vjerske organizacije unutar vojnoga krila NOP-a s jasnom hijerarhijom nužno je dovelo do smanjivala ovlasti tih stožera.

29. J. Broz Tito, *Sabrana djela*, tom 13, 220.

30. Isto, 276., bilj. 114.

31. Petranović i Zečević, *Jugoslavenski federalizam*, 739.

Jasan primjer toga jest promaknuće Vidaka Drakića i Rufima Žižića na dužnosti vjerskih referenata 10. hercegovačke i 2. proleterske brigade na funkciju vjerskih referenata u dvije divizije 1. bosanskog narodno-oslobodilačkog korpusa NOVJ. Pisani trag o tome događaju ostavio je Zečević u dokumentu od 26. prosinca 1942. Iz tog dokumenta razvidno je kako su promaknuće dvojice navedenih vjerskih referenata između sebe, “po dogovoru i odobrenju” Josipa Broza Tita, dogovorili članovi zapovjedništva toga korpusa i Zečević.³² Odnosno, za pretpostaviti je kako su se za zahtjevom da im se ustupe dvojica vjerskih referenata članovi toga zapovjedništva obratili Zečeviću za što je on dobio Titovu dozvolu. Iako pitanje pristanka članova stožera matičnih postrojbi Drakića i Žižića u Zečevićevu dopisu nije definirano, vrlo vjerojatno je da oni o njihovu odlasku u druge postrojbe NOVJ nisu pitani. Slijedom toga, izvjesno je da su promaknućem Drakića i Žižića njihove matične postrojbe ostale bez vjerskih referenata.

S obzirom na to da se opisano promaknuće dogodilo u razdoblju kada su u organizacijskome sustavu NOVJ formirane divizije, vrlo vjerojatno su dotadašnje dužnosti vjerskih referenata tih dviju brigada na sebe preuzeli vjerski referenti divizija u čijem su se sastavu te brigade nalazile. U slučaju 2. proleterske brigade radilo se o 2. proleterskoj diviziji NOVJ, dok se u slučaju 10. hercegovačke brigade radilo o 3. crnogorskoj diviziji NOVJ. Kako je prethodno navedeno, vjerski referent 2. proleterske divizije tada je vrlo vjerojatno bio Jevstasije Karamatijević, dok za 3. crnogorsku diviziju nije poznato tko je bio vjerski referent, odnosno je li ta postrojba vjerskoga referenta uopće imala.³³

Biografije vodećih svećenika SPC u postrojbama NOVJ

Točan broj svećenika SPC koji su se priključili NOP-u još uvijek nije poznat. Samim time, nije poznat niti točan broj svećenika SPC koji su bili pripadnici vojnoga krila NOP-a, odnosno postrojbi NOVJ. Međutim, na osnovi raspoloživih izvora moguće je stvoriti općeniti zaključak.

Iz dostupnih dokumenata civilnih i vojnih tijela NOP-a uočljivo je kako su se u gotovo svim postrojbama NOVJ koje su se smatrale elitnima nalazili vjerski referenti, te

³² *Isto*, 740.

³³ Jovo Kapičić je u svojim sjećanjima iznio podatak da je vjerski referent 3. divizije bio stanoviti pop Kalezić. Međutim, iz raspoloživih dokumenata nije jasno o kome se radi. Nikčević, *Goli otoci Jova Kapičića*, 74.

su ti vjerski referenti bili svećenici SPC. Te postrojbe bile su 1. i 2. proleterska brigada, 3. proleterska sandžačka brigada, 4. proleterska (crnogorska) brigada i 10. hercegovačka brigada. Od elitnih postrojbi NOVJ, čini se da samo 5. proleterska (crnogorska) brigada nije imala vjerskog referenta. Međutim, budući da je ta postrojba od svoga nastanka djelovala zajedno s 10. hercegovačkom brigadom, vjerojatno je da je njezin vjerski referent ujedno obnašao dužnost vjerskog referenta 5. proleterske (crnogorske) brigade. Argument za ovaj zaključak jest primjer Blaža Markovića. On je na funkciji vjerskoga referenta 1. proleterske brigade došao u kontakt s pripadnicima lokalne postrojbe na području Kupresa, odnosno 3. krajiškoga NOP odreda, te je preuzeo dužnost vjerskog referenta i te postrojbe.³⁴ Slijedom toga, za pretpostaviti je da je na isti način vjerski referent 10. hercegovačke brigade djelovao u 5. proleterskoj (crnogorskoj) brigadi.

Dostupni podatci, osim kao pokazatelj utjecaja svećenika SPC na najvažnije postrojbe NOVJ, značajni su i kao dokaz da se određen broj svećenika SPC rano priključio NOP-u. Ovu okolnost je potrebno naglasiti, jer se u konkretnom slučaju radilo o jasnom zauzimanju strana u razdoblju rata kada pobjeda KPJ nije bila izgledna. U kontekstu revolucionarnoga rata kojega je predvodila KPJ pod okriljem NOP-a, pojam “rano” odnosio se na razdoblje do lipnja 1942., odnosno na prvu ratnu godinu u kojoj je KPJ aktivno sudjelovala.

Za razvoj NOP-a lipanj 1942. je označio prekretnicu. Sredinom toga mjeseca vodstvo KPJ donijelo je odluku o napuštanju Crne Gore i pohodu na zapad, odnosno na teritorij NDH.³⁵ S vodstvom KPJ u smjeru zapadu krenulo je šest brigada. Bile su to 1. i 2. proleterska brigada, 3. proleterska sandžačka brigada, 4. i 5. proleterska (crnogorska) brigada te 10. hercegovačka brigada. Iz imena potpisnika Poslanice kongresa svećenika SPC od 15. studenoga 1942. vidljivo je da je od tih šest brigada njih pet imalo vjerske referente. U 1. proleterskoj brigadi vjerski referent bio je Blažo Marković, u 2. proleterskoj brigadi Rufim Žižić, u 3. proleterskoj sandžačkoj brigadi Jevstasije Karamatijević, u 4. proleterskoj (crnogorskoj) brigadi Jagoš Simonović a u 10. hercegovačkoj brigadi Vidak Drakić.

Iz biografija navedenih osoba, vidljivo je da su gotovo svi vjerski referenti rođeni u Crnoj Gori. Iznimka među njima je samo Karamatijević. On je rođen u Novoj Varoši,

34. Trgo, *Zbornik dokumenata i podataka o narodnooslobodilačkom ratu jugoslovenskih naroda*, IV/6, 254.

35. Marijan, *Borbe za Kupres*, 17.-21.

mjestu u Sandžaku, rubnome području između Crne Gore i Srbije. U njegovoj biografiji zabilježeno je da je rođen 1885. u Novoj Varoši i da je bio sudionik balkanskih ratova i Prvoga svjetskog rata. Bio je vjerski referent u 3. sandžачkoj brigadi od njezina osnutka a nakon toga je promaknut u vjerskog referenta 2. proleterske divizije NOVJ. Usporedno s time, bio je vijećnik AVNOJ-a i ZAVNOS-a. Rat je završio u činu pukovnika. U nekoliko njegovih biografija objavljenih za vrijeme Jugoslavije navode se tri različite godine njegove smrti: 1948., 1949. i 1950. Uzevši to u obzir, kao i činjenicu da nije dobio “Partizansku spomenicu 1941.” iako je NOP-u navodno pristupio 1941., izvjesno je da je nakon rata došao u sukob s jugoslavenskim vlastima.³⁶ Dodatni argument za to jest prethodno navedena odluka Vlade Zečevića da mu onemogući osnivanje bratstva sv. Save u Varcar Vakufu. Na osnovi toga, može se pretpostaviti kako je zbog sličnih razloga s vlastima došao u sukob i nakon rata.

Biografije Vidaka Drakića, Blaža Markovića i Jagoša Simonovića treba promatrati zajedno, jer se u publikacijama iz razdoblja Jugoslavije za svu trojicu navodi da su bili vjerski referenti 4. proleterske (crnogorske) brigade.³⁷

Međutim, iz dostupnih dokumenata to se može zaključiti samo za Simonovića. Uz tekst Poslanice kongresa svećenika SPC od 15. studenoga 1942., dokaz za to je dopis kojega je Josip Broz Tito uputio vodstvu 4. proleterske (crnogorske) brigade 4. kolovoza 1942. U tome dopisu navedeno je da “vjerski referent Simonović” treba biti “stalno s vašom jedinicom”.³⁸ U Simonovićevoj biografiji zabilježeno je da je rođen 1893. i da je do travanjškoga rata 1941. bio protojerej u Kolašinu. Dostupni izvori upućuju na zaključak da je cijeli rat proveo na dužnosti vjerskoga referenta u 4. proleterskoj brigadi. Rat je završio u činu pukovnika i kao član Vjerske komisije poslijeratne jugoslavenske vlade.³⁹

Blažo Marković je rođen 1905. kod Crmnice i tijekom rata je postao član KPJ. Iako se u monografiji 4. proleterske (crnogorske) brigade navodi da je Marković bio vjerski referent te postrojbe, taj podatak vrlo vjerojatno nije točan. Uz okolnost da iz dostupnih dokumenata nema potvrde za to, dodatan argument za ovaj zaključak jest podatak iz monografije 1. proleterske brigade prema kojem je Marković u tu postrojbu pristupio u

36. Broz Tito, *Sabrana djela*, tom 13, 336.; Trgo, *Zbornik*, II/4, 297., bilj. 3.; Vidović, *Treća proleterska sandžачka brigada*, 378.

37. Broz Tito, *Sabrana djela*, tom 13, 329., 342., 355.

38. Trgo, *Zbornik dokumenata i podataka o narodnooslobodilačkom ratu jugoslovenskih naroda*, II/5, 217.

39. Broz Tito, *Sabrana djela*, tom 13, 355.

svibnju 1942., odnosno prije nego što je formirana 4. proleterska (crnogorska) brigada.⁴⁰ Slijedom toga, vrlo vjerojatno je da Marković nikada nije bio pripadnik 4. proleterske (crnogorske) brigade. Iz prethodno navedenih dokumenata vidljivo je da je Marković s funkcije vjerskoga referenta 1. proleterske brigade dva puta promaknut. Prvi puta na dužnost vjerskog referenta 1. proleterske divizije NOVJ, a zatim na dužnost vjerskog referenta 3. udarnog korpusa NOVJ. Marković je iz rata izašao kao potpukovnik JA i bio je nositelj “Partizanske spomenice 1941.” Umro je u Beogradu 12. lipnja 1949.⁴¹

Treći svećenik SPC koji se dovodi u vezu s 4. proleterskom (crnogorskom) brigadom je Vidak Drakić. On je rođen 1908. Prema podacima iz njegove biografije, u sastavu svoje matične brigade boravio je relativno kratko, jer je vrlo brzo premješten u 5. proletersku (crnogorsku) brigadu, a nakon toga u 10. hercegovačku brigadu. Iz te je brigade promaknut u 5. krajišku diviziju NOVJ u prosincu 1942., a nakon formiranja 5. krajiškog korpusa NOVJ otišao je u tu postrojbu. U svim navedenim postrojbama bio je vjerski referent. Drakić je rat završio u činu potpukovnika i kao nositelj “Partizanske spomenice 1941.” Također, u nizu važnih jugoslavenskih ustanova ostvario je velik utjecaj. Prema podacima iz njegove biografije, bio je član Glavne komisije za kolonizaciju Vojvodine, predsjednik Vrhovne invalidske komisije pri jugoslavenskoj vladi i tajnik Centralne uprave brodogradnje pod jugoslavenskim ministarstvom obrane.⁴² Zbog manjka raspoloživih dokumenata, teško je zaključiti do koje je razine Drakićeva ratna biografija točna. Međutim, ono što se može smatrati točnim jest podatak da je bio vjerski referent 10. hecegovačke brigade a zatim 5. krajiške divizije NOVJ. Naime, neposredna potvrda za ovaj podatak jest sadržaj prethodno citiranoga Zečevićeva dopisa upućenog vodstvu 1. bosanskog narodno-oslobodilačkog korpusa NOVJ 26. prosinca 1942.

Prema biografskim podacima iz razdoblja Jugoslavije, Rufim Žižić je rođen 1909. pod imenom Radoš Žižić. Monašku školu završio je u Manastiru Ostrog a do travanjskoga rata 1941. bio je “starješina” Manastira Bijela kod Šavnika. Nakon toga se priključio lokalnoj postrojbici pod vodstvom KPJ, Durmitorskome odredu.⁴³ U razdoblju do lipnja 1942., šavnički je kraj bio snažno uporište NOP-a. Ovo je vidljivo ne samo iz ratnih dokumenata vodećih ličnosti KPJ, nego i iz zapisa političkih protivnika

40. Janković, Četvrta proleterska crnogorska brigada, 13.; Miladinović, *Prva proleterska brigada*, knjiga 4, 509.

41. Broz Tito, *Sabrana djela*, tom 13, 342.; Trgo, *Zbornik*, IV/6, 254.; Špadijer, *Vladimir Popović Španac*, 158.

42. Broz Tito, *Sabrana djela*, tom 13, 329.

43. *Isto*, 363.

NOP-a, kao što je bio Dragoljub Draža Mihailović.⁴⁴ Nakon napuštanja Crne Gore, Žižić je imenovan za vjerskog referenta 2. proleterske brigade, postrojbe uglavnom popunjene borcima iz Srbije, a nakon toga je, u prosincu 1942., promaknut za vjerskog referenta 4. krajiške divizije NOVJ. Rufim Žižić je iz rata izašao u činu majora,⁴⁵ odnosno bojnika.

Osim u Crnoj Gori, veći broj svećenika SPC koji su u postrojbama NOVJ imali funkciju vjerskih referenata zabilježen je i u Srbiji. Najpoznatiji među njima bio je Vlada Zečević. On je, nesumnjivo, bio najvažniji vjerski referent u NOVJ, odnosno vrhovni vjerski referent. Kako je prethodno navedeno, njegova funkcija je formalizirana osnutkom Vjerskoga odsjeka unutar Izvršnoga odbora AVNOJ-a. Iz njegove biografije objavljene u vrijeme Jugoslavije, vidljivo je da je rođen 1903. i da je u civilnim i vojnim tijelima NOP-a, kao i u jugoslavenskim ustanovama nakon rata obnašao važne dužnosti. Uz funkciju vrhovnoga vjerskog referenta, vjerojatno najvažnija dužnost je mjesto ministra unutarnjih (unutrašnjih) poslova u prvoj jugoslavenskoj vladi.⁴⁶ Na toj dužnosti Zečević je nakon rata bio jedan od protagonista procesa kolonizacije,⁴⁷ što znači da je na području Vojvodine usko surađivao s Vidakom Drakićem. U praktičnome smislu to je značilo da je Zečević bio jedan od uskoga kruga jugoslavenskih dužnosnika koji su dio stanovništva, uglavnom tamošnje njemačko pučanstvo, prisilno iselili iz njihovih domova i na ta mjesta naselili ratne pripadnike NOVJ.⁴⁸ Međutim, manje poznat podatak iz Zečevićeve ratne biografije vezan je uz činjenicu da je on u ljeto 1941. formirao vlastiti četnički odred, kojeg je priključio vojnome krilu NOP-a u jesen te godine. Taj podatak je zabilježen u različitim publikacijama iz razdoblja Jugoslavije,⁴⁹ ali u Zečevićevoj biografiji nije pretjerano istican. U ovome ga kontekstu vrijedi navesti, jer je Zečević bio tek jedan od četničkih prvaka koji su tijekom rata prešli na stranu NOP-a i u hijerarhiji toga pokreta zauzeli važne položaje. Međutim, s obzirom na položaj ministra unutarnjih poslova prilikom uspostave komunističkoga režima Zečević je zasigurno bio najvažniji među njima.

Uz Zečevića, zabilježeno je još svećenika SPC iz Srbije koji su u postrojbama NOVJ imali zvanje vjerskih referenata. Bili su to Meletije Horvat u 46. srpskoj diviziji NOVJ, Aleksandar Stanković u 23. srpskoj diviziji NOVJ i Milovan Veselinović u 24.

44. Trgo, *Zbornik*, II/4, 61., 105.; Marjanović, *Draža Mihailović između Britanaca i Nemaca*, 268.

45. Broz Tito, *Sabrana djela*, tom 13, 363.

46. Broz Tito, *Sabrana djela*, tom 29, 314.

47. Petranović, *Srbija u drugom svjetskom ratu 1939-1945*, 702.-703.

48. Geiger, *Josip Broz Tito i ratni zločini: Bleiburg – Folksdojčeri*, 38.

49. Broz Tito, *Sabrana djela*, tom 7, 1982., 171.; Broz Tito, *Sabrana djela*, tom 29, 204., bilj. 24.; Dedijer, *Josip Broz Tito: Prilozi za biografiju*, 305.

srpskoj diviziji NOVJ.⁵⁰ Međutim, njihovi motivi za priključenjem NOP-u vrlo vjerojatno su se znatno razlikovali od motiva prethodno navedenih svećenika SPC, jer su postrojbama NOVJ pristupili krajem 1944., odnosno nakon što su sovjetske snage zauzele Srbiju i tamo uspostavile režim KPJ. Drugim riječima, oni su se priključili postrojbama NOVJ u razdoblju kada je NOP u Srbiji predstavljao vlast a ne progonjeni pobunjenički pokret.⁵¹ Međutim, uloga tih svećenika SPC važna je prvenstveno kao pokazatelj da je vodstvo KPJ procijenilo kako im je za stabilizaciju režima u Srbiji neophodno osigurati podršku SPC.

Osim u Crnoj Gori, svećenici SPC u razdoblju do lipnja 1942. u velikom su broju NOP-u pristupili u Dalmaciji. Prema podatcima predratnoga člana KPJ i poslijeratnoga utjecajnoga jugoslavenskog pisca Dušana Plenče, od 20 svećenika SPC koji su se nalazili u Kninskoj krajini, njih čak jedanaest je surađivalo s tijelima NOP-a. Od viđenijih među njima to su bili prethodno navedeni Jovo Miodragović, zatim Milivoj Jelača i Jovo Šolaja.⁵² Međutim, za razliku od Crne Gore, u Kninskoj krajini nije zabilježen slučaj da su svećenici SPC obnašali dužnost vjerskih referenata u postrojbama NOVJ. Mogući razlog za to je činjenica da je u Dalmaciji većina stanovnika bila hrvatske nacionalnosti i katoličke vjeroispovijesti te je angažiranje svećenika SPC na dužnosti vjerskih referenata moglo imati nepovoljan politički učinak na jačanje NOP-a na tome području.

Međutim, izostanak vjerskih referenata iz redova SPC u postrojbama NOVJ u Dalmaciji ne znači da SPC na te postrojbe nije uspio ostvariti utjecaj. U siječnju 1944., odnosno samo tri mjeseca nakon formiranja 8. dalmatinskog korpusa NOVJ, glavne vojne postrojbe NOP-a na području Dalmacije, za političkoga komesara toga korpusa postavljen je dotadašnji politički komesar 4. krajiške divizije NOVJ Boško Šiljegović. Premda se u Šiljegovićevoj biografiji navodi da je on bio član KPJ od 1940., a samim time i vrlo vjerojatno ateist, on je unatoč tome bio usko povezan sa SPC. Prvi i vjerojatno najvažniji podatak za ovaj zaključak jest činjenica da je njegov otac Blagoje Šiljegović bio pravoslavni svećenik.⁵³ Ova činjenica je značajno utjecala na daljnji Šiljegovićev put. Ovo se može zaključiti po tome što je Šiljegović postavljen za političkoga komesara 4. krajiške divizije NOVJ, postrojbe u kojoj je identitetska povezanost sa SPC vjerojatno

50. Đurić, *Golgota Srpske pravoslavne crkve*, 291.

51. U postrojbama NOVJ od jeseni 1944. nalazili su se sovjetski instruktori. Broz Tito, *Sabrana djela*, tom 29, 205., bilj. 30.

52. Plenča, *Kninska ratna vremena*, 265., 355.

53. U biografiji se navodi kako je Boško bio Blagojev najmlađi, deveti sin. Lukić, „Boško Blagoja Šiljegović“, *Narodni heroji Jugoslavije*, knjiga 2, 252.

bila najjasnije izražena. Činjenica koja to dokazuje jest Titov dolazak pred pripadnike te postrojbe na pravoslavni Božić 7. siječnja 1943. u mjestu Jasenica (Srpska Jasenica).⁵⁴ To je mjesto za NOP, a poglavito za sve pripadnike SPC u tome pokretu imalo veliku simboličku važnost, jer je tamo 15. studenoga 1942. održan kongres svećenika SPC u postrojbama NOVJ.⁵⁵ Nakon što je promaknut za političkoga komesara 8. dalmatinskog korpusa NOVJ, Šiljegović je do kraja rata ostao na toj dužnosti, te je nakon reorganizacije toga korpusa u 4. jugoslavensku armiju bio politički komesar te postrojbe.⁵⁶

Na teritoriju Nezavisne Države Hrvatske (NDH) zabilježena su samo dva svećenika SPC koji su pristupili postrojbama NOVJ. Bili su to Krstan Bijeljac i Novak Mastilović. U Bijeljčevoj biografiji navedeno je kako je on do rata bio svećenik u Bjeljaju kod Bosanskog Petrovca. NOP-u se priključio 1941., vjerski referent 5. krajiške divizije NOVJ bio je tijekom 1942. i 1943., a nakon toga je u NOP-u imao samo političke funkcije. Bio je vijećnik prvog i drugog zasjedanja Zemaljskoga antifašističkoga vijeća narodnoga oslobođenja Bosne i Hercegovine (ZAVNOBiH) i član Oblasnoga narodno-oslobodilačkoga odbora za Bosansku krajinu.⁵⁷ U biografiji Mastilovića objavljenoj tijekom Jugoslavije navedeno je kako je rođen 1906. i da je do travanjškoga rata 1941. bio pravoslavni svećenik u Gacku. NOP-u se priključio 1943., te je bio vijećnik AVNOJ-a i ZAVNOBiH-a. Njegove dužnosti u vojsci uopće se ne spominju, iako je zabilježeno da je bio “aktivni učesnik NOR-a od 1943.,” što bi značilo da je bio pripadnik postrojbi NOVJ. Mastilovićevo sudjelovanje u ratu unutar hijerarhije vojnoga krila NOP-a vidljivo je iz dostupnih dokumenata vlasti NDH. U tri dostupna dokumenta, od kojih je jedan objavljen u obliku prijepisa u razdoblju Jugoslavije, razvidno je kako je Mastilović bio zapovjednik manje postrojbe NOVJ koja je djelovala na lokalnoj razini, odnosno u široj okolici Gacka. Na tome području tada se nalazila 10. hercegovačka brigada, što bi značilo da je Mastilovićeva postrojba operativno bila podređena toj brigadi.⁵⁸

54. Karasijević, Četvrta krajiška NOU divizija, 55. Tito je u tom govoru istaknuo povezanost Srba u zapadnoj Bosni “s braćom Srbima i Crnogorcima”. Govor je objavljen u: Broz Tito, *Sabrana djela*, tom 13, 148.-150.

55. Broz Tito, *Sabrana djela*, tom 13, 218.; Tomasevich, *Rat i revolucija*, 576.

56. Krajem rata taj je korpus reorganiziran u 4. jugoslavensku armiju, te je Šiljegović bio politički komesar te armije. Joksović, „Boško Šiljegović“, 499.

57. Broz Tito, *Sabrana djela*, tom 13, 326.

58. HR-HDA-223, kutija 203, NO – II 3807/44.; HR-HDA-1502, kutija 20, t. 2487/43.; Trgo, *Zbornik dokumenata i podataka o narodnooslobodilačkom ratu jugoslovenskih naroda*, IV/19, 530.

Zaključak

Komunistička partija Jugoslavije (KPJ) je preko Narodno-oslobodilačkoga pokreta (NOP) pokušala u svoje redove privući što šire krugove stanovništva. Među njima su bili i dužnosnici tri najutjecajnije vjerske zajednice na području bivše Jugoslavije: Islamska vjerska zajednica, Katolička crkva i Srpska pravoslavna crkva (SPC). Vjerski dužnosnici unutar tijela NOP-a nazivali su se “vjerskim referentima”.

Ustanova vjerskoga referenta uvedena je 23. lipnja 1942. kao isključivo vojno tijelo, ali je s vremenom postala i civilno tijelo. Unutar vojnoga krila NOP-a, odnosno u postrojbama NOVJ, vjerski referenti imali su nekoliko dužnosti. Uz vršenje vjerskih obveza i političku propagandu trebali su voditi evidenciju o poginulim i umrlim pripadnicima postrojbi u kojoj su se nalazili. Samim time, vjerski referenti su (uz članove stožera pojedine postrojbe) imali najbolji uvid u stanje postrojbe u kojoj su se nalazili.

Iz dostupnih izvora vidljivo je kako je u NOVJ broj katoličkih svećenika i muslimanskih vjerskih dužnosnika bio vrlo malen. Nasuprot tome, broj svećenika SPC bio je respektabilan. Svećenici SPC u postrojbama NOVJ zauzimali su važne položaje. Odnosno, obnašali su dužnosti vjerskih referenata brigada, divizija i korpusa NOVJ. Također, svećenik SPC nalazio se na funkciji vrhovnoga vjerskog referenta, odnosno vjerskog referenta Vrhovnoga štaba NOVJ. Bio je to pop Vlada Zečević. On je ujedno bio načelnik Vjerskoga odsjeka u Antifašističkome vijeću narodnoga oslobođenja Jugoslavije, glavnome političkome tijelu NOP-a, a u prvoj jugoslavenskoj vladi, formiranoj u ožujku 1945., bio je ministar unutarnjih poslova.

Razlog za to što su svećenici SPC sudjelovali u postrojbama NOVJ u znatno većoj mjeri nego katolički svećenici ili muslimanski vjerski dužnosnici jest podudarnost stajališta KPJ i SPC po pitanju obnove (oslobođenja) jugoslavenske države. Drugim riječima, SPC je za razliku od drugih dviju vjerskih zajednica nastala kao jugoslavenska državna crkva te je organski bila vezana uz postojanje Jugoslavije.

Važna značajka svećenika SPC u postrojbama NOVJ jest u tome što su gotovo sve postrojbe koje su u NOVJ imale položaj elitnih na dužnosti vjerskoga referenta imale svećenika SPC. Bile su to 1. i 2. proleterska brigada, 3. proleterska sandžačka brigada, 4. proleterska (crnogorska) brigada i 10. hercegovačka brigada. Divizije NOVJ koje su

imale svećenike SPC za vjerske referente bile su također elitne postrojbe. Bile su to 1. i 2. proleterska divizija te 4. i 5. krajiška divizija NOVJ. Svi svećenici SPC u navedenim postrojbama bili su rodом iz Crne Gore, uz izuzetak prote Jevstasija Karamatijevića. On je bio iz Sandžaka, rubnoga područja između Srbije i Crne Gore. Zbog manjka svećenika SPC u postrojbama NOVJ, vjerski referenti brigada promaknuti su u vjerske referente četiriju navedenih divizija.

Nakon sovjetskoga zauzimanja Srbije u jesen 1944. i posljedične uspostave komunističkoga režima na tome području, formiraju se postrojbe NOVJ na razini divizija od kojih neke imaju svećenike SPC za vjerske referente. Te divizije bile su 23., 24. i 46. srpska divizija NOVJ. Za razliku od Srbije, u Hrvatskoj nije zabilježeno da su se u postrojbama NOVJ nalazili vjerski referenti. Usprkos tome, na jednom od najvažnijih položaja na tome području nalazio se dužnosnik KPJ koji je obiteljskim naslijeđem i kasnijim školovanjem bio odgojen u duhu SPC. Bio je to politički komesar 8. dalmatinskog korpusa NOVJ Boško Šiljegović, čiji je otac Blagoje bio svećenik SPC.

U kontekstu svećenstva koje je djelovalo u postrojbama NOVJ vrijedi spomenuti i Krstana Bijeljca i Novaka Mastilovića. Prema podatcima jugoslavenske historiografije Bijeljca je kratokrajno bio vjerski referent 5. krajiške divizije NOVJ, dok je Novak Mastilović bio zapovjednik manje postrojbe NOVJ koja je djelovala u okolici Gacka, odnosno u istočnoj Hercegovini. Točan naziv funkcije koju je Mastilović obnašao iz dostupnih izvora nije poznata.

Utjecaj svećenika SPC u postrojbama NOVJ očitovao se i na simboličnoj razini. Naime, dvojica najutjecajnijih među njima, pop Blažo Marković i pop Vlada Zečević, nisu se pridržavali odredbe prema kojoj su vjerski referenti u postrojbama NOVJ trebali na svojim kapama imati komunistički simbol (crvenu petokraku zvijezdu), nego su umjesto toga na kapama imali pravoslavni križ (krst).

Bibliografija:

Arhivski izvori:

HR-HDA-223, Hrvatska, Hrvatski državni arhiv, Zagreb, fond 223, Ministarstvo unutarnjih poslova Nezavisne Države Hrvatske.

HR-HDA-1502, Hrvatska, Hrvatski državni arhiv, Zagreb, fond 1502, Velika župa Dubrava.

Objavljeni izvori:

Broz Tito, Josip. 1982. *Sabrana djela*, tom 7. Beograd. Izdavački centar Komunist.

Broz Tito, Josip. 1982. *Sabrana djela*, tom 11. Beograd. Izdavački centar Komunist.

Broz Tito, Josip. 1982. *Sabrana djela*, tom 13. Beograd. Izdavački centar Komunist.

Broz Tito, Josip. 1984. *Sabrana djela*, tom 17. Beograd. Izdavački centar Komunist.

Broz Tito, Josip. 1989. *Sabrana djela*, tom 29. Beograd. Izdavački centar Komunist.

Miladinović, Veljko. 1991. *Prva proleterska brigada*, knjiga 4, Beograd. Vojnoizdavački i novinski centar.

Nađ, Kosta. 1979. *Raporti Vrhovnom komandantu*. Mostar, Zagreb. Prva književna komuna.

Nikčević, Tamara. 2010. *Goli otoci Jova Kapičića*. Beograd, Zagreb, Sarajevo. VBZ.

Petranović, Branko i Zečević, Momčilo. 1987. *Jugoslovenski federalizam: ideje i stvarnost 1914-1943 – Tematska zbirka dokumenata*, Beograd. Prosveta.

Trgo, Fabijan. 1953. *Zbornik dokumenata i podataka o narodnooslobodilačkom ratu jugoslovenskih naroda*, tom IV, knjiga 6. Beograd. Vojnoistorijski institut.

Trgo, Fabijan. 1955. *Zbornik dokumenata i podataka o narodnooslobodilačkom ratu jugoslovenskih naroda*, tom II, knjiga 4. Beograd. Vojnoistorijski institut.

Trgo, Fabijan. 1956. *Zbornik dokumenata i podataka o narodnooslobodilačkom ratu jugoslovenskih naroda*, tom II, knjiga 5. Beograd. Vojnoistorijski institut.

Trgo, Fabijan. 1957. *Zbornik dokumenata i podataka o narodnooslobodilačkom ratu jugoslovenskih naroda*, tom II, knjiga 6. Beograd. Vojnoistorijski institut.

Trgo, Fabijan, 1959. *Zbornik dokumenata i podataka o narodnooslobodilačkom ratu jugoslovenskih naroda*, tom II, knjiga 7. Beograd. Vojnoistorijski institut.

Trgo, Fabijan, 1959. *Zbornik dokumenata i podataka o narodnooslobodilačkom ratu jugoslovenskih naroda*, tom IV, knjiga 19. Beograd. Vojnoistorijski institut.

Trgo, Fabijan, 1963. *Zbornik dokumenata i podataka o narodnooslobodilačkom ratu jugoslovenskih naroda*, tom II, knjiga 11. Beograd. Vojnoistorijski institut.

Trgo, Fabijan, 1963. *Zbornik dokumenata i podataka o narodnooslobodilačkom ratu jugoslovenskih naroda*, tom IV, knjiga 24. Beograd. Vojnoistorijski institut.

Literatura:

Anić, Nikola. 2004. *Povijest Osmog dalmatinskog korpusa Narodnooslobodilačke vojske Hrvatske 1943.-1945.* Split. Udruga antifašističkih boraca i antifašista Grada Splita.

Car, Tomislav. 2016. „*Srpska pravoslavna crkva u Hrvatskoj: oduzimanje imovine i odnosi s državom od 1945. do 1967.*“, doktorski rad, Sveučilište u Zagrebu.

Dedijer, Vladimir. 1953. *Josip Broz Tito: Prilozi za biografiju.* Beograd. Kultura.

Đurić, Veljko. 1998. *Golgota Srpske pravoslavne crkve 1941-1945.* Beograd. Vlastito izdanje.

Geiger, Vladimir. 2013. *Josip Broz Tito i ratni zločini: Bleiburg – Folksdojčeri.* Zagreb. Hrvatski institut za povijest.

Janković, Blažo. 1978. *Četvrta proleterska crnogorska brigada.* Beograd. Vojnoizdavački zavod.

Joksović, Branislav. 1975. „Boško Šiljegović“. U: *Vojna enciklopedija*, knjiga 9, Beograd, Vojnoizdavački zavod. 499.

Karasijević, Drago. 1988. *Četvrta krajiška NOU divizija.* Beograd. Vojnoizdavački i novinski centar.

Krišto, Jure. 2001. *Sukob simbola: Politika, vjere i ideologije u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj.* Zagreb. Nakladni zavod Globus.

Lukić, Dragoje. 1983. „Boško Blagoja Šiljegović“. U: *Narodni heroji Jugoslavije*, knjiga 2. Beograd, Partizanska knjiga. 252.

Davor Marijan, *Borbe za Kupres 1942.: Pohod proleterskih brigada i borbe za Kupres u ljeto 1942. godine*, AGM, Zagreb, 1999., 167., bilj. 45.

Marjanović, Jovan. 1979. *Draž Mihailović između Britanaca i Nemaca.* Beograd, Zagreb. Globus, Narodna

knjiga, Prosveta.

Petranović, Branko. 1992. *Srbija u drugom svetskom ratu 1939-1945*. Beograd. Vojnoizdavački i novinski centar.

Plenča, Dušan. 1986. *Kninska ratna vremena*, Zagreb. Globus.

Radelić, Zdenko. 2006. *Hrvatska u Jugoslaviji 1945.-1991.: Od zajedništva do razlaza*. Zagreb. Hrvatski institut za povijest, Školska knjiga.

Špadijer, Marko. 2012. *Vladimir Popović Španac 1914-1972: Biografska priča i sjećanja savremenika*. Cetinje, Zagreb. Matica crnogorska.

Tomasevich, Jozo. 2010. *Rat i revolucija u Jugoslaviji 1941-1945.: Okupacija i kolaboracija*. Zagreb. EPH, Novi Liber.

Vidović, Žarko. 1972. *Treća proleterska sandžačka brigada*, Beograd, Vojnoizdavački zavod.

Abstract

Priests of the Serbian Orthodox Church in the units of the People's Liberation Army of Yugoslavia

Based on archival and published documents and relevant historiographical literature, this paper describes the main characteristics of the priests of the Serbian Orthodox Church (SPC) who were appointed religious officers in the armed force of the Communist Party of Yugoslavia (KPJ) the People's Liberation Army of Yugoslavia (NOVJ). The available sources point to the conclusion that SPC priests had a great influence in the NOVJ units, because of their role as religious officers in those units which were considered elite. Also, the SPC priest Pop Vlada Zečević was a religious officer in the Supreme Headquarters of the NOVJ and had the role of supreme religious officer in the NOVJ.

Keywords: Serbian Orthodox Church, People's Liberation Army of Yugoslavia, Communist Party of Yugoslavia, religious officers, Pope Vlada Zečević.